

Ekonomický zázrak se nekonal

O promarněných šancích české transformace, nenaplněných nadějí o hospodářském dohánění Rakouska, příjmové a majetkové nerovnosti, krátkozrakosti živnostníků a návratnosti investic do vzdělání s předním českým sociologem Jiřím Večerníkem.

Rozhovor vedl **JOSEF ŠÍMA**

Dlouhodobě sledujete zásadní společenské a ekonomické trendy v naší republice i celé střední Evropě. Zaučtěně aktuálně. Často dnes slyšíme hlasy, které zpochybňují vývoj za posledních 25 let, popisují toto období jako stagnaci, kdy se případný růst životní úrovně dočkl jen pár vyvolených, zatímco pro obyčejného člověka se věci spíše měnily k horšímu. Jak to tedy je s blahobytem a kvalitou života?

Jistěže to nebyla stagnace, blahobyt vzrostl. Jenže pomyslele, co by se asi tak muselo dít, aby tomu tak nebylo! Celé čtvrtstoletí svobodného vývoje, příslovečného „klidu k práci“, otevření vrat k podnikání a tvořivosti, zrušení dusivého centrálního plánování a masivních transferů produkce na východ – to všechno jsme měli k dispozici. Meziválečné Československo nemělo ani deset takových klidných let mezi likvidací poválečné bídý a počátkem celosvětové krize – a co se za tu dobu vykonalo na poli hospodářství, sociálních problémů a kultury! Jak se proměnila naše města! Naše ministerstva sídlí ve výstavných budovách postavených v té době, a to za pár let technologií cihla na cihlu, na rozdíl od dnešních rychlomontážních krabic z oceli a skla.

K tomu bych rád dodal, že už dávno jsem psal o tom, že považují statisti-

ku příjmů za podceňující. V době, kdy se ukazatel reálných příjmů obyvatelstva pomaloučku plazil na výchozí úroveň roku 1989, se otevíraly desítky obchodních center a země zažívala očividný konzumní boom, nesrovnatelný s ostatními postkomunistickými zeměmi. Těžko věřit, že by tuto nabídku sytila kupní síla na úrovni komunistické éry. Konkrétně v několika číslech: index reálných čistých peněžních výdajů se podle ČSÚ dostal na úroveň roku 1990 v roce 2004. V té době u nás fungovalo už na 150 hypermarketů a shopping center s prodejní plochou 800 tisíc čtverečních metrů. Tady přece něco nesedí, nemyslíte?

Druhou stránkou té věci je však to, zda očekávání nebyla větší. Myslím, že se doufalo ve výrazné přiblížení například Rakousku nebo Německu. Spolehneme-li se na statistiku a onen problematický, leč stále jediný ukazatel umožňující srovnání v čase a mezi zeměmi, pak se žádné přiblížení neodehrálo. Po-

dle databáze Světové banky činil HDP na osobu přepočtený na paritu kupní síly v roce 1990 u nás 63% HDP v Rakousku, přičemž v roce 2013 je toto číslo stejné. Distance vůči Německu je rovněž stejná a trvalá. Paradoxem navíc je, že se sblížily více ceny než platy, takže Češi nakupují v obou zmíněných zemích za méně peněz kvalitnější zboží. Shrnu-

---

SHRNUTO,
MÁME SE DOBŘE,
ale žádný ekonomický zázrak se nekonal – i když jsme k němu měli výjimečné podmínky.

MEZIVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO **NEMĚLO**

ani deset takových klidných let mezi likvidací poválečné bídy a počátkem celosvětové krize – a co se za tu dobu vykonalo na poli hospodářství, sociálních problémů a kultury!

to, máme se dobře, ale žádný ekonomický zázrak se nekonal – i když jsme k němu měli výjimečné podmínky.

Nejde přitom jen o příjmy domácností a jejich kupní sílu, ale také o veřejné statky. Zde uvedu jen jeden příklad obudného zůstávání. Kdo by si nepomyslel v roce 1990, že se vydáme „do Evropy“ také po kolejích, že nás rychlodráha vbrzku propojí s Vídní, Berlínem a Mnichovem? Nyní, kdy supervlaky křížují celou západní Evropu rychlostí 300 km, se náš railjet plouží do Vídně

průměrnou stovkou, to je skoro jako za císaře pána. Podle dohody z roku 1995 měla rychlodráha propojit Berlín, Prahu a Vídeň do sedmi let. A nic! Přitom za to uplynulé čtvrtstoletí pokryla síť superexpresů – například – celé Španělsko, zemi šestkrát větší. Ale s takovými příklady bychom asi neskončili nikdy.

Mohl byste se prosím věnovat problematice nerovnosti, kterou jste studoval? Česká republika patří k zemím s nej-

větším rovnostářstvím, i když média vyprávějí jiný příběh. Jaká je tedy realita? A co dává podobu vztahu mezi touto realitou a veřejným vnímáním tohoto jevu?

Ano, bývali jsme výjimeční rovnostáři, dnes už nás předstihly některé skandinávské země, kde je nerovnost v příjmech ještě o něco menší (Dánsko, Norsko). Blízko k nám mají ještě další skandinávské státy (Švédsko, Finsko) a také Belgie a Rakousko. Ve všech uvedených zemích je poměr průměrných příjmů nejnižší a nejvyšší desetiny osob přibližně 1 : 6. U nás jde o ovšem o rozdíl dvojnásobný vůči komunistické éře, na jejímž konci byl tento poměr 1 : 3. Dlužno podotknout, že všechny tyto země – včetně Česka – patří k těm, kde stát nejvíce přerozděluje – tedy kde daně a sociální dávky nejvíce „tlumí“ rozdíly v pracovních příjmech.

Média samozřejmě vyprávějí jiný příběh, například o grandiózních odměnách pro vysoké státní úředníky, kteří prý „makají jako nikdo jiný“. Hlavně ale sdělují šokující informace o finančních přesunech, především od státu do tajemných firem a společností. O majetkové nerovnosti neví statistika nic, a je to zcela pochopitelné (mimochodem, jediný oficiální soupis majetku byl u nás proveden v roce 1919, v souvislosti s Rašínovou měnovou reformou). Když jsem zkusil zrekonstruovat současnou majetkovou distribuci na základě výpovědí dotázaných, tak jak oni sami odhadovali majetek svých domácností, vyšlo mně rozdělení zhruba podle Paretova pravidla, tj. že čtyři pětiny majetku v rukou pětiny lidí. Ale to se týkalo jen domů, bytů a jejich vybavení, peněžních úspor a podobně. Ve skutečnosti je koncentrace majetku daleko větší.

Vnímání nerovnosti se samozřejmě neřídí statistikou. Média zahlučují lidi aférami, kde je nejmenší jednotkou milion, což nastavuje úplně jiná měřítka, než v jakých se pohybují normální občané. V dojmu, že příjmové rozdíly jsou příliš velké, se ovšem

česká společnost moc neliší od svých západních sousedů Rakouska a Německa. Na východ od nás, ale také ve Francii, je nespokojenost s nerovností příjmů ještě daleko větší, naopak ve Velké Británii a Spojených státech je menší. Je tedy zjevné, že uvedené postoje neodrážejí skutečnou příjmovou nerovnost, která je v obou naposledy zmíněných zemích mnohem větší. Míra kritičnosti je vždy podmíněna představami o sociální spravedlnosti v dané zemi – my patříme do sociálně demokratického welfare režimu, takže rozdíl vůči liberálním zemím je očividný.

PRAVÍ A „FALEŠNÍ“ ŽIVNOSTNÍCI

V souvislosti s elektronickou evidencí tržeb se dnes opět často hovoří o živnostnících, jejich počtu, významu pro zaměstnanost, ale i pro stabilitu společnosti, jelikož do společnosti přinášejí prvky konzervatismu a osobní autonomie. Jak jsme na tom v ČR v porovnání s jinými zeměmi? Co nám „samozaměstnání“ dává? Jaká z Vašeho výzkumu plynou hospodářsko-politická doporučení?

Já nezačnu z kdovíjak pochvalného konce, jak je u nás zvykem, ale právě od toho konzervatismu a autonomie. Živnostníci jsou nezpochybnitelnou součástí střední třídy, ne-li přímo její konstitutivní složkou. Ke středostavovským ctnostem patří postarat se o sebe, tak se to zdůrazňuje. Oni se starají, to je jisté, je výhodné platit nízké odvody. Jak to ale bude s jejich důchody? Platí-li pojistné minimum, které je poloviční oproti zaměstnancům, budou mít minimální důchody, které pak nemusí stačit ani na přežití. A víte, kolik OSVČ si dnes platí penzijní připojištění? Podle

JIŘÍ VEČERNÍK

- Vystudoval Vysokou školu ekonomickou, obor finance a úvěr, pracoval v bance, poté v Ústavu sociálně-politických věd UK,
- po krátkém studiu na pařížské Sorbonně obhájil kandidátskou práci z oblasti ekonomické sociologie (1969),
- od roku 1970 pracoval v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV jako odborný pracovník,
- od roku 1990 je vědeckým pracovníkem a vedoucím oddělení ekonomické sociologie v Sociologickém ústavu AV ČR,
- v roce 1996 se habilitoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně,
- v letech 1991–1993 byl šéfredaktorem Sociologického časopisu, v letech 2003 až 2009 šéfredaktorem Czech Sociological Review,
- spolupracoval s řadou mezinárodních institucí (ILO, OECD, UNU/WIDER, Evropská komise), publikuje v oblasti trhu práce, ekonomických nerovností a sociální politiky v domácích a zahraničních odborných časopisech,
- je členem Akademické rady vysoké školy CEVRO Institut.

statistického šetření u domácností si skoro 40% neplatí ani korunu a pouze jedna čtvrtina si platí alespoň 1 000–1 500 měsíčně. Ani to ale na důstojný důchod přece nebude stačit.

A ukažme druhou stránku věci, která se také odvíjí od toho propastného rozdílu mezi platbami sociálního a zdravotního pojistného, která se však netýká nespravedlivých rozdílů mezi zatížením zaměstnanců a OSVČ, nýbrž „toho třetího vzadu“. Je jím zaměstnavatel, platící za své zaměstnance odvody pojistného na úrovni patřící k nejvyšším v Evropě. Respektive vlastně často právě neplatí, protože se všemi ostatními náklady a potížemi se mu už nevyplácí zaměstnávat další pracovníky. Tato situace zásadně pokrývá trh práce, omezuje možnou zaměstnanost a podporuje šedou ekonomiku motivací k hledání úniků z této nákladné pasti.

To, že máme ze všech středoevropských zemí nejvyšší podíl sebezaměstnaných (s výjimkou Polska, kde je mnohem vyšší číslo syceno masou rolníků), není moc k chlubení, pokud nevíme, jakou část z nich představují „nepravi“ či „falešní“ samostatně činní, jejichž nelegálním zapojováním záplatují zaměstnavatelé potenciální díru do svých nákladů. Jde tedy o spojitě nádoby, které je jako takové třeba řešit – zatížit trochu více samostatně činné a odtížit zaměstnavatele. Tím lze posílit střední podnikatele, jejichž situace je nejobtížnější. Evropská statistika práce nazývá OSVČ s 0–10 zaměstnanci „mikropodniky“, jenže jde-li o jednu osobu samostatně výdělečně činnou, tak se zpravidla o žádný podnik nejedná. Takových je ovšem mezi našimi samostatnými 80%.

PARADOXY VZDĚLÁNÍ

Ve své další studii z poslední doby jste se věnoval problematice vlivu vzdělání na příjmy v České republice. Jaké jsou Vaše závěry?

Naše studie je vlastně první, která sleduje privátní výnosy vysokoškolského vzdělání na srovnatelných datech za všechny evropské země, a navíc zachycuje delší vývoj v čase, konkrétně za posledních sedm let. Lze říci, že – zcela nezáměrně – představuje empirickou výzvu teoriím standardní ekonomie z této oblasti. Ukázalo se totiž, že rozdíly mezi zeměmi jsou obrovské, většinou setrvalé, a že v zásadě nijak nesouvisí s produktivitou kvalifikované práce. Samozřejmě ani to, že v tranzitivních zemích návratnost vzdělání ve výděлку po roce 1990 skokově narostla (u nás na dvojnásobek), nebylo dáno nějakým náhlým nárůstem produktivity práce absolventů vysokých škol.

Srovnání ukázalo, že odstup výdělků pracovníků s vysokoškolským diplomem od těch se středoškolským vzděláním se v EU pohybuje v širokém rozmezí od 20 do 70 procent, přičemž na jeho spodní hraně se nacházejí Dánsko a Švédsko, na horní hraně pak Maďarsko a Polsko. Taková vysoká návratnost vzdělá-

ní jako v těchto dvou zemích je z vyspělých zemí také ve Spojených státech. My, spolu se Slovenskem, se řadíme do spodní poloviny zemí seřazených podle návratnosti vzdělání, po bok Rakouska, Německa a Francie.

Z výsledků tedy vyplývá, že vzdělání a jeho odměňování je společenská záležitost, chcete-li ekonomicko-politická a sociálně-politická. Situace v této oblasti souvisí s celkovým hodnotovým nastavením společnosti nepoměrně víc než s přímou vazbou kvalifikace-produktivita-mzda, kterou řeší ekonomové. Dokonce i souvislost mezi podílem vzdělaných lidí v aktivní populaci a jejich relativními výdělky se ukázala jako překvapivě slabá, v tranzitivních zemích dokonce žádná. Nepotvrdil se ani předpoklad o poklesu návratnosti vysokoškolského vzdělání při rostoucím počtu jeho držitelů.

Nemalujeme si, že s počtem otitulovaných lidí roste vzdělanost společnosti a s ní její bohatství. Vztah lze vidět i jako obrácený – bohaté společnosti mohou dopřát mladým lidem delší školní docházku a absolventům škol zajímavou práci v terciérním či kvartérním sektoru, tedy ve službách a intelektuálních aktivitách. V USA jsou v těchto sektorech zaměstnány čtyři pětiny pracovníků, u nás zatím tři pětiny. Vysoké školy umožňují prodlužovat dobu přípravy pro stále větší část populace a následně vytvářet „neproduktivní“ pracovní místa, tedy neproduktivní v Marxově – hluboce mylném – pojetí. Ovšemže moderní ekonomika je tažena inovacemi, které se líhnou právě v této neproduktivní sféře, ve vědě a průmyslovém výzkumu. Takže vlastně s tím vzděláním a bohatstvím je to stejně jako se slepicí a vejcem.

Představme si, že byste měl moc změnit tři věci v českém právním, ekonomickém či politickém rámci a chtěl co nejvíce prospět lidem. Co byste změnil?

Především bych rád zmínil, že společnosti nesmírně škodí ten nekonečný proud změn, reformy již několikrát reformovaných reforem. Každoroční experimenty s daněmi, neustálé změny ve školství, v sociálním systému, v regulaci podnikání, to vše je devastující pro vztah občana ke státu. Trochu přezenu, když řeknu, že vše zavedené, co ještě jakž takž funguje, se musí reformovat, zpravidla překotně a neumětelsky, s každou novou vládou. Legislativa bobtná, byrokracie se rozpíná a výdaje státu v důsledku neustálých změn pravidel a odpovědných osob obestírá temno. Na druhou stranu je velmi mnoho žádoucích změn, jenže těžko uskutečnitelných.

Takže mám-li uvést něco, co by šlo ještě poměrně jednoduše změnit, pak tedy zveřejňovat každou korunu státních výdajů na webu a taktéž každou firmu přijímající veřejnou zakázku, s dohledatelnými odpovědnými vlastníky – aby se aspoň trochu zabránilo rabování státu. To už máme dvě věci. Tak ještě tu třetí – zvýšit dnešní směšné pokuty pro šmejdy, podvodníky a velkokradáky, pro útěkáře z daní a silniční šilence, jakož i pro všechny živly jim podobné. Budou-li pro ně pokuty likvidační, tím lépe!